

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده علوم انسانی
گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ایران‌شناسی

بررسی حیات اجتماعی زرتشتیان و یهودیان
در عصر صفوی (1135-907ق)

استاد راهنما
دکتر علی اکبر تشکری بافقی

استاد مشاور
دکتر محمد حسن میرحسینی

پژوهش و نگارش
آسیه بهرامی

شهریور 1390

تقدیرم بہ پدر و مادر عزیز از جا زم

واللا علمین کہ زبا زم در پاس از

مہربانتی در رحمانا تو ان است

پس تمام زحمات و فواکریا شان

تشکر و قدردانی

سپاس خداوند متعال که برای اینجانب فرصتی فراهم آمد تا بتوانم در
اعتلای جامعه ی علمی کشور عزیزم گامی هر چند کوچک بردارم .

در این میان از کلیه اساتید گرانقدری که با راهنمایی ها و مساعدت های
خویش مرا در کلیه ی مراحل خلق چنین اثری یاری نمودند، کمال تشکر را
دارم.

از استاد عزیز و بزرگوارم جناب آقای دکتر علی اکبر تشکری که ماوراء
یک استاد راهنما و سعه ی صدر خاصشان در جهت هر چه بهتر و عالی تر
انجام شدن این پژوهش مرا یاری نمودند، بسیار سپاسگزارم.

همچنین از کمکهای بی دریغ و بی شائبه جناب آقای دکتر محد حسن
میر حسینی استاد مشاور محترم اینجانب تشکر و قدردانی می نمایم.

از پدر و مادر عزیزم که در تمام مراحل زندگی یار و یاور من بودند
سپاسگزارم و دست آنان را می بوسم.

چکیده

ظهور و تثبیت اسلام به عنوان آخرین کیش آسمانی پیروان دیگر ادیان مورد تأیید را در حوزه‌ی اقلیت و تحت عنوان اهل ذمه مستحق پرداخت جزیه نمود. در این میان با ورود اسلام به ایران گرچه بازماندگان دینان یهودی با صراحت بیشتری در ردیف اهل کتاب جای داشتند، اما زرتشتی-گری به عنوان برترین جلوه‌ی باوری عصر باستان با تسامح مورد پذیرش قرار گرفت. در واقع گذار این دو اقلیت تا روزگار صفوی کمتر در منابع انعکاس یافته و تنها تحت مقررات جاری در جامعه‌ی اسلامی می‌توان به ترسیم نمایی مبهم از حیات اجتماعی آنها دست یافت. با این همه با رسمیت یافتن تشیع امامیه در عصر صفوی و استقلال ایران از مابقی مناطق جهان اسلام نحوه‌ی رفتار با ایشان بیش از پیش برگرفته از شرایط ذهنی و اجتماعی ناشی از فضای سیاسی جدید بود.

از اینرو واکاوی حیات این دو اقلیت را می‌توان از سه منظر محلّ توجه قرار داد: فراز و فرود قدرت در سلاطین صفوی، نگرش فقهای شیعی و بافت درونی اجتماع زرتشتی و یهودی. چنانکه اگر کارآمدی و یا عدم کفایت سلاطین بر نحوه‌ی رفتار با آنها - مبتنی بر رویکردی سیاسی - تأثیرگذار بود، در عرصه‌ی باوری نیز تفوق فقهای شیعی به ساخت هرم باوری جامعه در تعیین رویه‌ی حکومت و توده‌ی مردم نسبت به ایشان از اهمیتی ویژه برخوردار گردیده. این همه منجر به تعریف اقلیت بنا به معیارهای اکثریت شد. حاصل آنکه دو مورد مذکور در نحوه‌ی شکل‌دهی به بروز آداب و مناسک درونی این دو اقلیت نیز تأثیری خاص نهاد.

بر این اساس پژوهش حاضر که متکی بر روش کتابخانه‌ای است، به کنکاش در منابع دست اول و تحقیقات نوین پرداخته، ضمن آن با مطالعه در آثار و ابنیه‌ی بازمانده از ایشان در راستای اهداف زیر به تبیین و تحلیل داده‌های تاریخی می‌پردازد:

— رهیافت به تلقی و رفتار سلاطین نسبت به اهل ذمه

— واکاوی در نگرش فقهای شیعی نسبت به اقلیتهای دینی و بازتاب آن در رویکرد جامعه به ایشان.

— تدقیق در مناسک و بافت درونی زرتشتیان و یهودیان

مطابق با چنین اهدافی، حائز اهمیت می‌نماید که در توزیع جمعیتی این دو اقلیت، زرتشتیان با تمرکز سنتی در دو ولایت یزد و کرمان با بهره‌گیری از فضای نسبتاً آرام و عاری از شورشهای معمول، همزیستی عمدتاً یکسویه‌ی خود را حفظ نموده و خاصه با اسکان در یزد آن را به مهم‌ترین کانون زرتشتی‌گری ایران برجستگی بخشیدند و یهودیان که اسکانشان در در مناطق داخلی ایران به روزگار کوروش هخامنشی باز می‌گشت، با سکونت در شهرهایی چون: اصفهان، کاشان و همدان متأثر از عوامل یادشده حیات خود هر چند به صعوبت تداوم بخشیدند.

کلمات کلیدی: صفویه، اقلیتهای دینی، یهودیان، زرتشتیان، یزد، اصفهان، کرمان، کاشان.

فهرست مطالب

1	پیشگفتار
	فصل اوّل: کلیّات
3-1	1-1. تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجراء و کاربرد نتایج تحقیق)
4	2-1. سابقه‌ی تحقیق
5	3-1. فرضیات (سئوالات پژوهشی)
5	4-1. روش تحقیق
5	5-1. بررسی و نقد منابع و تحقیقات جدید
7	1-5-1. سفرنامه ها
7	- سیاحتنامه‌ی شاردن
8	- سفرنامه‌ی پی‌یترو دلاواله
10	- سفرنامه‌ی تاورنیه
11	2-5-1 آثار و متون دینی
11	- جامع عباسی
13	- صواعق الیهود
14	3-5-1 آثار ادبی
14	- کتاب آنوسی
15	4-5-1. تحقیقات جدید
15	- تاریخ یهود ایران
16	- تاریخ زرتشتیان، فرزندگان زرتشتی
	فصل دوّم
19	2-1. کیش زرتشتی در سقوط ساسانی و ورود اسلام به ایران
23	2-2. اسلام و اهل ذمّه
24	3-2. اهل کتاب از دیدگاه قرآن
25	4-2. جزیه در لغت و مفهوم
27	5-2. مؤدیان جزیه
28	6-2. اهل ذمّه از دیدگاه فقاهت
33	7-2. حیات اجتماعی اهل ذمّه تا ظهور صفویه

فصل سوّم

- 3-1. صفویه و رسمیت یافتن تشیع امامیه 41
- 3-2. قزلباش‌ها و تأسیس سلسله‌ی صفوی 43
- 3-3. مبانی مشروعیت صفویه 44
- 3-3-1. تصوف و کارکرد قزلباشان 44
- 3-3-2. تشیع و جایگاه فقها 46
- 3-4. تماس با غرب در دوره‌ی صفوی 49
- 3-5. ساختار پادشاهی و فراز و فرود قدرت سلاطین صفوی 52
- 3-5-1. شاه اسماعیل اوّل 53
- 3-5-2. شاه طهماسب اوّل 54
- 3-5-3. شاه اسماعیل دوّم 56
- 3-5-4. محمّد خدابنده 58
- 3-5-5. شاه عبّاس اوّل 58
- 3-5-6. شاه صفی اوّل 60
- 3-5-7. شاه عبّاس دوّم 61
- 3-5-8. شاه سلیمان 61
- 3-5-9. شاه سلطان حسین 62

فصل چهارم

- 4-1. فقها و اقلّیتهای دینی 65
- 4-1-1. شیخ بهایی 66
- 4-1-2. محمّد تقی مجلسی 68
- 4-1-3. محمّد باقر مجلسی 70
- 4-2. اقلّیتهای دینی از نگاه سلاطین 72
- 4-3. وضعیت اجتماعی زرتشتیان در دوره‌ی صفوی 73
- 4-3-1. سابقه‌ی زرتشتی‌گری بعد از اسلام 73

- 75.....2-3-4. سابقه‌ی حضور زرتشتیان در یزد
- 76.....3-3-4. جمعیت و مناطق اسکان زرتشتیان در یزد
- 78.....4-3-4. روابط زرتشتیان ایران با پارسیان هند
- 81.....5-3-4. سابقه‌ی حضور زرتشتیان در کرمان
- 82.....6-3-4. جمعیت و مناطق اسکان زرتشتیان در کرمان
- 83.....7-3-4. زرتشتیان از تأسیس صفوی تا حکومت شاه عباس اوّل
- 85.....- زرتشتیان یزد در حاکمیت میرمیران
- 86.....- شاه عباس اوّل و زرتشتیان
- 87.....- اقدام شاه عباس به جمع آوری کتب زرتشتیان و قتل دستوران آنها
- 89.....- گنجعلی خان و زرتشتیان کرمان
- 90.....8-3-4. زرتشتیان از شاه صفی تا سقوط سلسله‌ی صفوی
- 93.....- زرتشتیان کرمان و سقوط صفوی
- 95.....- نصراله خان زرتشتی و افغانان
- 96.....9-3-4. آداب و مناسک زرتشتیان عصر صفوی
- 97.....- آتش‌های زرتشتیان
- 98.....- مشاغل زرتشتیان در عصر صفوی
- 99.....-لباس پوشیدن
- 100.....-آیین زناشویی
- 101.....-آیین کفن و دفن
- 102.....- دخمه
- 102.....-پیرانگه‌های زرتشتی در یزد و کرمان
- فصل پنجم
- 104.....1-5. سابقه‌ی یهودی‌گری بعد از اسلام در ایران
- 107.....2-5. اسکان یهودیان در اصفهان
- 108.....3-5. یهودیان کاشان

109.....	4-5. یهودیان در یزد.....
110.....	5-5. وضعیت اجتماعی یهودیان از تأسیس صفوی تا حکومت شاه عباس اول.....
113.....	1-5-5. شاه عباس اول و یهودیان.....
115.....	6-5. وضعیت اجتماعی یهودیان از شاه صفی تا انقراض صفویه.....
115.....	1-6-5. شاه عباس دوم و یهودیان.....
117.....	2-6-5. شاه سلیمان و یهودیان.....
118.....	3-6-5. شاه سلطان حسین و یهودیان.....
118.....	7-5. مشاغل یهودیان عصر صفوی.....
120.....	8-5. محله‌ی جوباره‌ی اصفهان.....
121.....	9-5. کنیسه‌های یهودیان اصفهان.....
123.....	1-9-5. کنیسه‌ی موشه‌حیا.....
123.....	10-5. آداب و مناسک یهودیان.....
124.....	1-10-5. تولّد.....
124.....	2-10-5. تغیلین بندان.....
125.....	3-10-5. آیین ازدواج.....
125.....	-نامزدی.....
126.....	- مراسم عروسی.....
127.....	4-10-5. مرگ و سوگواری.....
128.....	نتیجه.....
130.....	منابع و مأخذ.....
	Abstract

فهرست تصاویر

- شکل 1-5 میز وعظ وخطابه 140
- شکل 2-5 سکوها یا صندلی های دور میز وعظ وخطابه 140
- شکل 3-5 جایگاه نگهداری تورات 141
- شکل 4-5 ده فرمان 141
- شکل 5-5 قاب افراد مورد احترام 142

پیشگفتار

تأسیس سلسله‌ی صفوی که توأم با تمرکز سیاسی و استقلال ایران بود، نه تنها برنهادینه شدن مذهب تشیع امامیه تأثیری شگرف نهاد که باب جدیدی را در مناسبات با اروپا گشود و اهمّیت تجاری و صنعتی ایران را خاصّه در سده‌ی دهم و یازدهم ق/ 16-17م دو چندان ساخت. تلاش در راستای رهنیدن ایران از هرج و مرج سیاسی، رویارویی با دشمنانی چون، عثمانی در غرب و ازبکان در شرق، مشکلات ناشی از زیاده خواهی‌های قزلباشان که سلاطین صفوی را به بهره‌گیری از عنصر ایرانی در اداره‌ی امور سوق داد، اداره‌ی ولایات و ایالات بر مبنای تقسیم به ممالک و خاصّه، گسترش و ارجحیت به تجارت و صنایع و نهایتاً گسترش و توسعه‌ی مظاهر شیعی در ابعاد مختلف حیات فرهنگی، از جمله مهم ترین شاخص‌های تاریخ ایران در این دوران بودند.

بر این مبنا، پژوهش حاضر با عنایت به مشکل کمبود اطلاعات در زمینه‌ی مسائل اجتماعی و حیات اقتصادی و فرهنگی اقلّیتها در این دوره، به بازکاوی تاریخ یهودیان و زرتشتیان در پنج فصل در این مقطع می پردازد.

فصل اوّل : در این فصل به کلیّات می‌پردازیم و بررسی و نقد منابع مورد استفاده در این پژوهش مورد ارزیابی قرار می گیرد.

فصل دوّم: در این فصل به اختصار وضعیت اقلّیت‌های دینی از سقوط سلسله‌ی ساسانی تا برآمدن صفویان پرداخته شده و طی آن با معرفی اهل ذمه، تعبیر قرآنی در مورد آنان، تعریف جزیه و میزان آن در باورهای گوناگون اسلامی پرداخته شده است.

فصل سوم: در این فصل با معرفی و شناسایی سلسله‌ی صفویه و چگونگی رسمی شدن تشیع امامیه، روند تصوف و تشیع و ارتباط شرایط اجتماعی اقلّیتها با سیاست‌های مذهبی شاهان بررسی می شود.

فصل چهارم: دیدگاه فقها و سلاطین صفوی نسبت به اهل ذمه، با بررسی سابقه‌ی زرتشتی-گری بعد از اسلام در ایران، بررسی جمعیت و مناطق اسکان زرتشتیان در این دوره و نیز مصائب و مشکلات اجتماعی آنان پرداخته شده و همچنین آداب و مناسکشان بررسی می‌گردد.

فصل پنجم: در این فصل با تکیه بر سابقه‌ی حضور یهودیان در ایران، مراکز اسکان و جمعیت آنان در زمان صفویه، مصائب و مسائل اجتماعی، مشاغل و آداب و مناسکشان مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد.

فصل اوّل کلیّات

1-1. تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجراء و کاربرد نتایج تحقیق)

با ورود اسلام و نهادینه شدن این ایدئولوژی در ایران، عملکرد متولیان سیاسی و نحوه ی رفتار و تلقی جامعه نسبت به اهل ذمه از تساهل تا تعصب فراز و فرود داشت. این رویکرد با چرخش حاکمیت و باور عمومی از تسنن به تشیع، حیات اجتماعی آنها را نیز متأثر ساخت. در عصر صفوی هر چند آرامنه به واسطه‌ی نقش اقتصادی و نیاز سلاطین به اروپای مسیحی محلّ توجه خاص بودند، اما در فقدان امتیازات سیاسی و تجاری مذکور، حیات اجتماعی زرتشتیان و یهودیان مبتنی بر نقش آفرینی عناصری چون: تداوم میراث دینی، تلقی و نگرش فقهای شیعی و برخورد سیاسی - مذهبی سلاطین رقم می خورد.

بدین ترتیب پژوهش حاضر بر آن است تا در جنب بررسی بافت درونی این دو اقلیت، حیات اجتماعی آنها را بر پایه‌ی تلقی و عملکرد عاملین و ضابطین نظم مذهبی و سیاسی و به تبع آن نگاه و رفتار متن جامعه‌ی شیعی به بحث و بررسی گذارد. چنانکه متناسب با توصیف یاد شده مهم‌ترین اهداف تحقیق را می توان در موارد زیر مشخص نمود:

1. تحقیق پیرامون نحوه‌ی حیات اقلیتهای دینی در بافت مذهبی ایران عصر

صفوی

2. بررسی در توزیع جمعیتی زرتشتیان و یهودیان در این دوره و کارکرد درونی

آنها

3. فراز و فرود جایگاه اجتماعی اقلیت زرتشتی و یهودی در عصر صفوی

بر این اساس، نتایج تحقیق حاضر را می‌توان در حوزه‌های دانشگاهی، تحقیقات پیرامون ایران‌شناسی، مباحث و بررسی‌های اجتماعی، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی مورد استفاده قرار داد.

1-2. سابقه‌ی تحقیق

دوره‌ی صفویه یکی از مهم‌ترین مقاطع تاریخی ایران به شمار می‌رود که چه در حوزه‌ی زمانی و چه از حیث تأثیرگذاری بر روند جامعه‌ی ایران از اهمیتی خاص برخوردار است. بر این مبنا مورخین و محققین از زوایایی متنوع به اوضاع و تحولات این دوران نگریده و حاصل تحقیقات مذکور در قالب کتب، مقالات و رساله‌های پژوهشی متعدد ارائه گردیده است. در رابطه با حیات فرهنگی و نهادهایی از شرایط اجتماعی زرتشتیان تحقیقات موجود را می‌توان در دو دسته تقسیم نمود: آثار پژوهشگران زرتشتی چون: رشید شهردان که تألیفاتی نظیر: «تاریخ زرتشتیان پس از ساسانیان»، «پرستشگاه زرتشتیان» و جهانگیر اشیدری در «تاریخ پهلوی و زرتشتیان» عمدتاً مبتنی بر شرح‌حال‌نگاری مشاهیر زرتشتی و بیان رخداد‌های مربوط به این اقلیت در گستره‌ی ایران اسلامی فراهم آورده‌اند. در رده‌ی دوم نیز تحقیقات مستشرقینی چون: آندره گدار در کتاب «آثار ایران» پیرامون معرفی آتشکده‌های زرتشتی عصر صفوی حاوی اطلاعات قابل توجه می‌باشد. همچنین پژوهش‌های مری بویس خاصه در کتاب «دیانت زرتشتی» که اطلاعات قابلی پیرامون حیات فکری این اقلیت در گستره‌ی زمانی ارائه می‌نماید. در مجموع اگر از تحقیقات مذکور بتوان برداشتها و کلیاتی در رابطه با حیات اجتماعی زرتشتیان عصر صفوی استنتاج نمود، اما همین مقدار پژوهش در ارتباط با شرایط اجتماعی یهودیان این دوران به چشم نمی‌خورد. از این رو به استثنای «تاریخ یهود ایران» اثر حبیب لوی که در سه مجلد به موضوع یهودیان ایران از روزگار باستان تا دوران معاصر پرداخته و در آن بر مبنای اثر منظوم بابایی بن لطف تحت عنوان «آنوسی» (از شعرای یهودی عصر شاه عباس دوم که اطلاعاتی پیرامون سرگذشت یهودیان اصفهان و کاشان ارائه می‌نماید) حاوی مطالبی در رابطه با حیات اجتماعی این اقلیت در عصر صفوی است، نمی‌توان به پژوهش دیگری به فارسی در این زمینه اشاره نمود. البته پژوهش‌های چندی نیز به زبان انگلیسی و از سوی مستشرقین صورت پذیرفته که در جنب مطالب کلی

آنها در رابطه با تاریخ یهودیان ایران می‌توان اطلاعاتی را در حوزه‌ی مورد بحث از آنها برداشت نمود.

1-3. فرضیات (سئوالات پژوهشی)

1. چه ارتباطی میان باور عمومی جامعه‌ی شیعی نسبت به اقلیتهای دینی با حیات اجتماعی زرتشتیان و یهودیان عصر صفوی وجود داشت؟
2. نگرش فقهای شیعی نسبت به اقلیتهای چگونه بازتابی در رویکرد جامعه به دو اقلیت زرتشتی و یهودی داشت؟
3. تلقی و رفتار سلاطین به این دو اقلیت چه تناسبی با اقتدار سیاسی و جایگاه مذهبی آنها داشت؟

1-4. روش تحقیق

با توجه به اهمیت مطالعات موردی (case study) در تحقیقات اجتماعی و تاریخی، پژوهش حاضر بر آن است با استفاده از روش کتابخانه‌ای به گردآوری و ثبت اطلاعات مورد نیاز پرداخته و سپس با طبقه بندی داده‌های موجود، به تجزیه و تحلیل آنها بپردازد

1-5. بررسی و نقد منابع و تحقیقات جدید

یکی از ویژگی‌های دوره‌ی صفویه، در کنار سایر ویژگی‌های مخصوص به خود، وجود منابع غنی و متعدد اعم از تواریخ مورخان داخلی این دوره و نیز سفرنامه‌های متعدد اروپائیان است که در قالب هیأت‌های سیاسی، مذهبی، سیاح و ماجراجو و تاجر و فروشنده به ایران سفر کردند و شرح مشاهدات خود را همراه با اطلاعات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران عصر صفویه

به نگارش درآوردند . باید اذعان کرد که که فن تاریخ‌نویسی و وقایع‌نگاری ایران در قرون دهم ، یازدهم و دوازدهم ق / شانزدهم ، هفدهم و هیجدهم م یا به عبارتی (تاریخ‌نگاری عصر صفویه) بر روی هم کمتر مورد مطالعه قرار گرفته و درباره‌ی آن کمتر از تاریخ- نویسی قرون ما قبل تحقیق به عمل آمده است. با این حال در قرن دهم ق و قرون بعد ، یعنی در طول دوره‌ی صفویه کتب تاریخی فراوانی به زبان فارسی تألیف شد. اکثر این کتب از آثار مورخان درباری است که جانبداری از تمام اعمال و افعال سلاطین صفوی را به حدّ اعلا رسانیده ، ولی معمولاً در ذکر وقایع به شرح و تفصیل پرداخته‌اند. منابع تاریخی دوره‌ی صفویه تحت تأثیر سنت تاریخ‌نگاری اسلامی در قرون پیشین شامل : تواریخ عمومی ، تواریخ محلی ، تراجم احوال ، تک- نگاری و آثار تخصصی شاهان صفوی ، حسب‌حال‌نویسی و معدودی در زمینه‌ی تشکیلات اداری صفویه است. از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری این دوره می‌توان به مواردی چند اشاره نمود: درباری بودن مورخان ، طرفداری از سلاطین صفویه و دولت صفوی، توجه به تاریخ سیاسی و نظامی و شرح جنگ‌ها ، طرفداری از مذهب شیعه و دفاع از تشیع در مقابله با سایر مذاهب از جمله تسنن و غیره.

درباره‌ی موضوع مورد بحث یعنی حیات اجتماعی یهودیان و زرتشتیان اشاراتی کوتاه و گذرا در برخی از منابع این دوره آمده است. از طرفی در متون و آثار علما و فقهای این دوره می‌توان به احکامی در ارتباط با اقلّیت‌های دینی دسترسی پیدا کرد. به عنوان مثال در نسخه‌ی خطّی با نام "رساله‌ی جهادیه" از محمد تقی مجلسی احکامی در رابطه با اهل ذمه بیان شده است. شیخ بهایی هم در فصل ششم از باب ششم کتاب "جامع عبّاسی" شرایط جزیه و احکام برای اقلّیت‌ها را بیان می‌دارد.

اما شرایط اجتماعی این دو اقلّیت را از لابه‌لای سفرنامه‌های اروپائینی که در دوره‌ی صفوی به ایران سفر کرده‌اند ، بهتر می‌توان درک نمود. ورود اروپائیان به ایران پیامدهایی به دنبال داشت که از جنبه‌های گوناگون قابل پژوهش و بررسی است. تفاوت اعتقادات و آداب و رسوم آنان با ایرانیان که باعث شگفتی آنان گردیده ، ما را متوجه مسائلی می‌کند که خواسته یا ناخواسته انجام می‌دهیم و جزء عادات ما گردیده ، در حالی که هیچ‌گاه به آنها نمی‌اندیشیم. مثلاً اعتقاد به سعد و نحس و یا تفأل و تطیّر که به حدّ بسیار افراطی در میان ما شایع است. از سوی دیگر آمدن آنان به ایران به پیدایش سفرنامه‌هایی انجامید که منابع ارزشمندی برای مطالعه‌ی تاریخ ایران می‌باشد. با

توجه به محدودیت منابع در رابطه با بررسی حیات اجتماعی یهودیان و زرتشتیان در دوره‌ی صفوی و از طرفی با تکیه بر همین منابع معدود و محدود ، منابع استفاده شده در این تحقیق را می‌توان بدین‌گونه تقسیم بندی نمود:

- سفرنامه‌ها
- آثار و متون دینی
- آثار ادبی
- تحقیقات جدید

1-5-1. سفرنامه‌ها

- سیاحتنامه‌ی شاردن

این سیاحتنامه توسط انتشارات امیرکبیر و در 1335 ش به چاپ رسید و محمد عبّاسی نیز آن را ترجمه نمود. شاردن در سیصد سال پیش اولین بار آثار تخت جمشید را به اروپائیان معرفی کرد. وی درست نیم قرن برای تألیف و تدوین سیاحتنامه‌ی ده جلدی خود تلاش کرد و یک شاهنامه‌ی واقعی برای ایران پرداخت و سفرنامه‌اش مفصل‌ترین و بهترین سیاحتنامه‌ای است که در اروپای قرن هفده به رشته‌ی تحریر در آمده. شاردن در مورد ایران اطلاعات جامع و ارزنده‌ای ارائه می‌کند؛ ویژگی‌های جغرافیایی و آب و هوای ایران (ج 1 و 4) ، پوشاک ایرانیان ، اوضاع اجتماعی ایران (ج 4) ، وضعیت زنان ایران (ج 2 و 4 و 7) ، معماری در ایران ، مساجد ایران (ج 7) ، آداب و رسوم و اخلاق ایرانیان ، میوه‌ها و خوراکی‌های ایرانیان ، ورزش‌ها و بازی‌های ایرانیان (ج 4) ، صوفیان ایران (ج 5) ، تاریخ ایران (ج 5 و 6) ، نجوم ، تقویم و موسیقی ایرانیان (ج 5) ، مدارس در ایران (ج 5 و 7) ، بازارهای ایران (ج 7) و غیره ، قطره‌ای از دریای علم و دانش است که وی در سیاحتنامه‌ی خود فراهم آورده و تقدیم خوانندگان خود می‌کند.

شوالیه ژان شاردن ، جهانگرد و فیلسوف فرانسوی طیّ دو سفر طولانی در ایّام صفویه در سراسر کشور ما به سیاحت و گشت و گذار و تحقیق و تفحص پرداخت و ره‌آورد سفر او ده جلد سیاحتنامه‌ای است که در آن با دقت و کنجکاوی عالمانه در همه‌ی مظاهر و مبانی زندگانی ایرانیان به تفحص پرداخته و با دقت کامل نتیجه‌ی مشاهدات و مطالعات خود را ثبت کرده است.

شاه عباس دوم، شاردن بازرگان معتبر اروپایی مقیم اصفهان را با سمت نماینده‌ی مخصوص با اعتبارنامه‌ای به سوی اروپا فرستاد تا نفیس‌ترین جواهرات عالم را برای دربار صفوی خریداری و به ایران حمل کند.

شاردن ضمن انجام دستورات شاهنشاه بزرگ، مقدمات کار عظیم خویش را نیز فراهم می‌آورد. او ابتدا به تحصیل عمیق زبان‌های سه‌گانه‌ی فارسی، عربی و ترکی پرداخت و بدین طریق کلید آشنایی مستقیم با خود ایرانیان را به دست آورد، سپس تاریخ گذشته و باستانی ایران را از منابع یونانی، رومی، ارمنی و یهودی مطالعه کرد و نوشته‌های مورخین قدیم را با اوضاع مشهود و موجود روز یعنی دوره‌ی صفوی مقایسه کرد. همچنین در مدت ده سال اقامت در ایران در اکناف و اطراف این شاهنشاهی بزرگ به سیر و سیاحت و تحقیق پرداخت و تمام خصوصیات عالی جشنها و افسانه‌های محلی را گردآورد و نیز نقاش چیره‌دستی را به نام "گرلات" استخدام کرد و به همراه خود آورد تا تصاویر آثار تاریخی و باستانی ایران را ترسیم کند و بدین طریق یک اطلس جامعی را از آثار باستانی ایران تهیه و تدوین کرد که در نوع خود کم‌نظیر است.

راجع به مذاهب مختلف موجود در ایران نیز تحقیقات شاردن بی‌نظیر است. اطلاعات وی به‌خصوص در آیین زرتشتیان کم‌نظیر بوده و مطالب گران‌بهایی که تألیفات شاردن راجع به زرتشتیان درج شده در هیچ کجا نمی‌توان یافت. بنابراین در رابطه با موضوع مورد بحث، می‌توان در جلد 2، 7 و 8 اطلاعات ارزنده‌ای به دست آورد.

- سفرنامه‌ی پی‌یترو دل‌واله

این کتاب دو بار به چاپ رسیده است. ابتدا در 1370 ش توسط شرکت انتشارات علمی و فرهنگی در دو جلد به چاپ رسید و دکتر شعاع الدین شفا آن را ترجمه نمود و بار دوم هم در 1380 ش توسط محمود بهفروزی ترجمه شد و نشر قطره هم آن را در دو جلد به چاپ رساند. دل‌واله در 1586 م در خانواده‌ای از اشراف بلند پایه‌ی ایتالیا در روم به دنیا آمد. خاندانی اصیل و مذهبی و کاتولیک متعصب که بعضی‌ها هم به مقام کاردینالی رسیده بودند. پی‌یترو از کودکی تحت تعلیم خاص اشراف و نجیب‌زادگان قرار گرفت و به تحصیل علوم ویژه‌ی طبقه‌ی خویش

پرداخت از جمله: تاریخ، جغرافی، نجوم، اساطیر، هنرها و فنون رزمی و تحت تأثیر این آموزش-ها به عنوان شوالیه به سوی نبرد (در طرفداری از پاپ) رفت و بدون نتیجه بازگشت و بعد از ناکامی در عشق لباس زائران بر تن کرد، ریش بلندی گذاشت، گردنبنند متبرک تثلیث به گردن آویخت و از این پس مسیر زندگی‌اش تغییر کرد.

در 1614م در دوره‌ی پادشاهی شاه عباس اول عازم شرق شد، به سوی قسطنطنیه رفت و از آن جا به بغداد رفت. در آن جا با یک دوشیزه‌ی کلدانی از هم‌کیشان خود به نام معانی ازدواج کرد و به سوی ایران آمد. دلاواله در ایران ضمن مراودت با روحانیون مسیحی مقیم ایران، همواره در میان درباریان بود. در هنگام جنگ ایران و عثمانی نیز در کانون اخبار جبهه یعنی در اردبیل در کنار شاه عباس قرار داشت. دلاواله در 1626م به روم رسید و بعد هم شروع به تنظیم سفرنامه، تحقیقات مختلف و نگارش کتابی در مورد شاه عباس و پرداختن به شعر و موسیقی کرد. در پیرامون موضوع مورد بحث می‌توان در جلد اول سفرنامه‌ی به اطلاعاتی دست یافت. دلاواله به شرح و تفصیل محلّه‌ی گبرها، نوع پوشش، زبان، تشییع جنازه و حتی دیدگاه گبرها و مسلمانان نسبت به هم می‌پردازد.

نجیب زاده‌ی رومی مردی بی‌نهایت متعصب در امور مذهبی بود که این تعصب در سراسر کتاب، به وضوح مشاهده می‌شود. هیچ دین و مذهبی جز مسیحیت کاتولیک رومی را قبول نداشت. کوچک‌ترین انحراف از معیارهای کاتولیک را کفر می‌دانست چه رسد به دیگر ادیان. در اکثر نوشته‌هایش از اهانت به دیگران ابایی نداشت. نتیجه‌گیری‌های خود را در امور مذهبی وحی منزل می‌دانست. از سوی دیگر بسیار دقیق و تیزبین بود. سیاحان قبل و بعد از دلاواله یا سفیر و مبلغ مذهبی بوده و یا با هدف مقاصد تجاری مسافرت می‌کردند، اما دلاواله فردی استثنایی بود، به هزینه‌ی خود به هر کجا که دلش می‌خواست سفر می‌کرد؛ از این رو بی‌محبا عقاید و مشاهدات خود را ابراز می‌کرد و تا می‌توانست از بی‌رحمی پادشاهان مسلمان انتقاد می‌کرد.

نویسنده‌ی کتاب اگر چه متعصب بود، اما نگاهی دقیق داشت. در هزینه‌ها خست به خرج نمی‌داد، هر آنچه را که خریدنی بود به هر بهایی می‌خرید، از یک نی‌لبک محلی تا اجساد مومیایی مصر. او از هر فرصتی برای ورود به دربار پادشاهان استفاده می‌کرد. همواره با بزرگان دربارها و سفرا روابط دوستانه‌ای برقرار می‌کرد تا از آنچه در پنهان می‌گذرد آگاهی یابد و بعد به